

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.83.11-21

UOT: 342

**Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal idarəetmədə qərarların avtomatlaşdırılması
və insan amilinin azaldılması: hüquqi və etik problemlər**

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal idarəetmədə avtomatlaşdırılmış qərarvermənin hüquqi və etik problemləri araşdırılır. Avtomatlaşdırma dövlət xidmətlərini sürətləndirsə, şəffaflığı artırsa və korrupsiya risklərini azaltsa da, insan hüquqlarına təsir etdiyi hallarda ciddi təminatlar tələb edir. Müəllif qeyd edir ki, avtomatlaşdırılmış qərarlar şəffaf, əsaslandırılmış, izah edilə bilən və məhkəmə qaydasında mübahisələndirilə bilən olmalıdır. Məqalədə fərdi məlumatların qorunması, alqoritmik qərəz, “qara qutu” problemi və insan nəzarətinin zəifləməsi əsas risklər kimi göstərilir. Nəticədə avtomatlaşdırılmış inzibati qərar anlayışının qanunvericilikdə təsbit edilməsi, insan tərəfindən yenidən baxılma hüququnun və alqoritmik audit mexanizmlərinin yaradılması təklif olunur.

Açar sözlər: rəqəmsal idarəetmə, avtomatlaşdırılmış qərar, alqoritmik idarəetmə, insan nəzarəti, fərdi məlumatlar, inzibati icraat, elektron hökumət, hüquqi məsuliyyət.

Müasir dövrdə dövlət idarəçiliyinin rəqəmsallaşması yalnız elektron xidmətlərin göstərilməsi ilə məhdudlaşmır. Rəqəmsal idarəetmə artıq dövlət orqanlarının məlumatlara əsaslanan qərarvermə imkanlarını, informasiya sistemləri arasında integrasiyanı, proaktiv xidmətlərin göstərilməsini və müəyyən hallarda inzibati qərarların avtomatlaşdırılmasını əhatə edir. Bu baxımdan rəqəmsal dövlət klassik elektron hökumət modelindən daha geniş məzmun kəsb edir. Əgər elektron hökumətin ilkin mərhələsində əsas məqsəd dövlət xidmətlərinin elektron formada təqdim edilməsi idisə, rəqəmsal idarəetmə mərhələsində dövlət informasiya ehtiyatları, integrasiya olunmuş platformalar, məlumat mübadiləsi və avtomatlaşdırılmış qərarvermə mexanizmləri idarəetmənin əsas elementlərinə çevrilir [4; 5; 6].

Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal idarəetmənin normativ əsasları müxtəlif hüquqi aktlarda əks olunmuşdur. “Elektron hökumət” portalı haqqında Əsasnamə elektron xidmətlərin vahid platforma vasitəsilə təqdim edilməsini, Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi haqqında Əsasnamə isə dövlət informasiya ehtiyatları və sistemləri arasında əlaqələndirmə və informasiya mübadiləsi mexanizmlərini nəzərdə tutur [4; 5]. Bununla yanaşı, fərdi məlumatların toplanılması, işlənilməsi və mühafizəsi “Fərdi məlumatlar haqqında” Qanunla, inzibati orqanların qərarvermə fəaliyyəti isə “İnzibati icraat haqqında” Qanunla tənzimlənir [2; 3].

Rəqəmsal idarəetmədə qərarların avtomatlaşdırılması dövlət xidmətlərinin sürətləndirilməsi, vətəndaş-məmur təmasının azaldılması, korrupsiya risklərinin minimuma endirilməsi və eyni hallara vahid yanaşmanın təmin edilməsi baxımından mühüm üstünlüklər yaradır. Lakin bu proses hüquqi və

* Ağamalıyev Ümman İlqar oğlu - hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının üzvü, Milli Aviasiya Akademiyasının Hüquq kafedrasının müəllimi, Milli Aviasiya Akademiyasının doktorantı. E-mail: umman.agamali@gmail.com

etik baxımdan ziddiyyətli xarakter daşıyır. Avtomatlaşdırılmış sistem hüquqi nəticə doğuran qərar qəbul etdikdə vətəndaş üçün əsas suallar yaranır: qərar hansı məlumatlar əsasında qəbul edilmişdir, hansı alqoritmik meyarlar tətbiq olunmuşdur, məlumatlar düzgün idimi, qərara insan tərəfindən yenidən baxılması mümkündürmü və bu qərara görə kim hüquqi məsuliyyət daşıyır?

Bu suallar göstərir ki, avtomatlaşdırılmış qərarvermə yalnız texnoloji məsələ deyil, həm də konstitusion-hüquqi problemidir. Çünki belə qərarlar şəxsin sosial təminat hüququna, mülkiyyət hüququna, dövlət xidmətinə çıxışına, inzibati məsuliyyətinə və digər hüquqi maraqlarına təsir göstərə bilər. Buna görə də rəqəmsal idarəetmədə avtomatlaşdırma hüquqi dövlət, insan hüquqları, şəffaflıq, mütənasiblik və effektiv hüquqi müdafiə prinsipləri ilə uzlaşdırılmalıdır [1; 8; 9].

Avtomatlaşdırılmış qərarvermə dedikdə, inzibati orqanın və ya dövlət informasiya sisteminin əvvəlcədən müəyyən edilmiş hüquqi və texniki meyarlar, məlumat bazaları və alqoritmik qaydalar əsasında insan müdaxiləsi olmadan və ya məhdud insan iştirakı ilə hüquqi nəticə doğuran qərar formalaşdırması başa düşülə bilər. Bu qərarlar sosial müavinətlərin təyin edilməsi, elektron arayışların verilməsi, lisenziya və icazələrin rəsmiləşdirilməsi, vergi risklərinin qiymətləndirilməsi, dövlət xidmətlərinə çıxışın müəyyən edilməsi və inzibati müraciətlərin ilkin emalı kimi sahələrdə tətbiq oluna bilər.

Avtomatlaşdırılmış qərarvermə dövlət idarəçiliyində obyektivlik və sürət yarada bilər. Məsələn, vətəndaşın müəyyən hüquqdan istifadə edib-etməməsi artıq bir neçə dövlət informasiya sistemindən alınan məlumatların avtomatik müqayisəsi əsasında müəyyən edilə bilər. Bu, vətəndaşdan təkrar sənəd tələb edilməsinin qarşısını alır və “bir dəfə təqdim etmə” prinsipinin tətbiqini asanlaşdırır. Dövlət orqanları üçün isə belə sistemlər inzibati yükü azaldır, resurslara qənaət edir və xidmətlərin daha çevik təqdim olunmasına imkan verir [5; 6].

Bununla belə, hüquqi qərar yalnız texniki hesablama nəticəsi deyildir. Hüquqi qərar normanın tətbiqi, faktların qiymətləndirilməsi, fərdi hallar, mütənasiblik və ədalətlik meyarları ilə bağlıdır. Alqoritm qanunda nəzərdə tutulmuş formal meyarları tətbiq edə bilər, lakin hər bir halda sosial konteksti, istisna halları və insan ləyaqətinə bağlı hüquqi incəlikləri qiymətləndirmək imkanına malik olmaya bilər. Bu səbəbdən avtomatlaşdırılmış qərarvermə hüququ əvəz edən mexanizm kimi deyil, hüququn tətbiqinə yardım edən texnoloji vasitə kimi qəbul edilməlidir [8; 10].

Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal idarəetmədə avtomatlaşdırılmış qərarvermə Konstitusiyanın əsas prinsipləri ilə əlaqəli şəkildə qiymətləndirilməlidir. Konstitusiyanın 12-ci maddəsinə görə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Bu müddəə rəqəmsal idarəetmədə də əsas prinsip kimi çıxış etməlidir. Texnologiya dövlətin özlüyündə məqsədi deyil, insan hüquqlarının daha səmərəli təmin edilməsinə xidmət edən vasitədir [1].

Konstitusiyanın 32-ci maddəsində şəxsi həyatın toxunulmazlığı, 50-ci maddəsində məlumat azadlığı, 57-ci maddəsində müraciət etmək hüququ, 60-cı maddəsində hüquq və azadlıqların məhkəmədə müdafiəsi, 71-ci maddəsində isə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı ilə bağlı ümumi müddəalar təsbit olunmuşdur [1]. Avtomatlaşdırılmış inzibati qərar şəxsə münasibətdə hüquqi nəticə doğursa, bu qərar həmin konstitusion təminatlarla uzlaşmalıdır. Vətəndaş qərarın hansı məlumatlara əsaslandığını bilməli, qərarın hüquqi və faktiki əsaslarını anlamalı və ondan inzibati və ya məhkəmə qaydasında şikayət vermək imkanına malik olmalıdır.

Bu baxımdan avtomatlaşdırılmış qərarın “qara qutu” prinsipi ilə işləməsi hüquqi dövlət anlayışı ilə ziddiyyət təşkil edir. Şəxsə yalnız “sistem imtina etdi” və ya “məlumat bazasında uyğunsuzluq aşkarlandı” kimi ümumi cavabın verilməsi kifayət sayıla bilməz. Qərarın hüquqi əsası, tətbiq olunan normativ akt, istifadə edilən məlumat mənbələri və əsas meyarlar aydın

göstərməlidir. Əks halda, məhkəmə müdafiəsi hüququ formal xarakter alar, çünki vətəndaş nəyə etiraz etdiyini və hansı faktları mübahisələndirməli olduğunu müəyyən edə bilməz [9; 11; 12].

“İnzibati icraat haqqında” Qanunun məqsədi inzibati orqanlar tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarına əməl olunmasını təmin etməkdən və qanunun aliliyinə nail olmaqdan ibarətdir [2]. Bu məqsəd avtomatlaşdırılmış qərarvermə üçün də eyni dərəcədə qüvvədədir. İnzibati orqan qərarı vəzifəli şəxs vasitəsilə deyil, informasiya sistemi vasitəsilə formalaşdırdıqda belə, həmin qərarın hüquqi mahiyyəti dəyişmir. Əgər qərar şəxsin hüquq və vəzifələrinə təsir edirsə, o, inzibati akt kimi qanunçuluq, əsaslandırma, şəffaflıq və mübahisələndirmə tələblərinə cavab verməlidir.

Burada ən mühüm problem məsuliyyətin müəyyən edilməsidir. Dövlət orqanı “qərarı sistem verdi” arqumenti ilə hüquqi məsuliyyətdən yayınmamalıdır. Alqoritm dövlət orqanının istifadə etdiyi texniki vasitədir. Buna görə də avtomatlaşdırılmış qərarın hüquqi nəticələrinə görə məsuliyyət alqoritmin, proqramçının və ya texniki operatorun deyil, səlahiyyətli inzibati orqanın üzərində qalmalıdır. Əks yanaşma hüquqi müəyyənlik prinsipini zəiflədər və vətəndaşın hüquqi müdafiəsini çətinləşdirər [8; 13].

Avtomatlaşdırılmış qərarların əsaslandırılması da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ənənəvi inzibati qərarla vəzifəli şəxs faktları və hüquqi normaları izah edir. Alqoritmik qərarla isə nəticə bəzən mürəkkəb məlumat emalı prosesinin məhsulu olur. Bu halda inzibati orqan qərarın texniki detallarını tam açıqlamasa belə, vətəndaş üçün hüquqi baxımdan mənalı izah təqdim etməlidir. Belə izah qərarın hansı əsas məlumatlara, hansı normativ meyarlara və hansı hüquqi məntiqə əsaslandığını göstərməlidir [11; 12].

Fərdi məlumatların mühafizəsi və alqoritmik risklər

Avtomatlaşdırılmış qərarvermənin əsas resursu məlumatdır. Dövlət informasiya sistemləri nə qədər integrasiya olunursa, qərarvermə üçün istifadə edilən fərdi məlumatların həcmi də bir o qədər artır. “Fərdi məlumatlar haqqında” Qanun fərdi məlumatların toplanılması, işlənilməsi və mühafizəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir [3]. Rəqəmsal idarəetmə şəraitində bu qanunun prinsipləri avtomatlaşdırılmış qərarvermənin hüquqi təhlükəsizliyi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Avtomatlaşdırılmış qərarın qanuniliyi ilk növbədə istifadə olunan məlumatların qanuni əsasla toplanılmasından, məqsəduyğun şəkildə emal edilməsindən, dəqiq və aktual olmasından asılıdır. Səhv, köhnəlmiş və ya natamam məlumat əsasında qəbul edilən avtomatik qərar vətəndaş üçün ciddi hüquqi nəticələr doğura bilər. Məsələn, şəxsin gəliri, yaşayış yeri, ailə tərkibi, vergi öhdəliyi və ya sosial statusu barədə məlumat informasiya sistemində düzgün əks olunmadıqda, sistem onun müraciətini avtomatik rədd edə bilər. Bu halda vətəndaşın məlumatlara çıxış, onların düzəldilməsini tələb etmək və qərara yenidən baxılmasını istəmək hüququ təmin edilməlidir [3; 12].

Digər mühüm risk profil yaratma ilə bağlıdır. Dövlət orqanları müəyyən şəxsləri “riskli vergi ödəyicisi”, “uyğun olmayan müraciətçi”, “yüksək riskli subyekt” və ya digər kateqoriyalara ayıra bilər. Belə profillər hüquqi nəticə doğurursa, onların meyarları, hüquqi əsası və mübahisələndirmə mexanizmi aydın olmalıdır. Əks halda, şəxs özü haqqında formalaşdırılmış rəqəmsal profilin əsirinə çevrilə bilər. Bu isə fərdi məlumatların mühafizəsi, bərabərlik və hüquqi müdafiə prinsipləri baxımından ciddi risk yaradır [9; 10; 14].

İnsan amilinin azaldılması: üstünlüklər və təhlükələr

Rəqəmsal idarəetmədə insan amilinin azaldılması bir sıra müsbət nəticələr doğura bilər. Vətəndaş-məmur təmasının azalması korrupsiya risklərini minimuma endirir, inzibati prosesləri sürətləndirir və xidmətlərin daha obyektiv göstərilməsinə şərait yaradır. Avtomatlaşdırılmış sistemlər eyni hallara eyni meyarlarla yanaşmaqla hüquqi bərabərliyin təmin edilməsinə də yardım edə

bilər. Bu mənada avtomatlaşdırma idarəetmədə səmərəlilik və şəffaflıq baxımından mühüm vasitədir [5; 6; 8].

Lakin insan amilinin tamamilə aradan qaldırılması təhlükəlidir. Çünki idarəetmədə insan amili yalnız subyektivlik və korrupsiya riski mənbəyi deyil, həm də fərdi halların nəzərə alınması, mütənasiblik, humanist yanaşma və ədalətlik üçün zəruri elementdir. Qanunun məqsədini və şəxsin real vəziyyətini bəzən yalnız formal məlumat emalı ilə müəyyən etmək mümkün olmur. Xüsusilə sosial təminat, səhiyyə, təhsil, inzibati məsuliyyət və mülkiyyət hüququ ilə bağlı qərarlarda insan nəzarəti qorunmalıdır [9; 10].

Bu səbəbdən rəqəmsal idarəetmədə "human-in-the-loop", yəni insan nəzarətinin saxlanıldığı model daha məqsədəuyğun hesab edilir. Sistem ilkin qərarı verə bilər, lakin vətəndaş həmin qərarla razılaşmadıqda onun səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən yenidən qiymətləndirilməsini tələb etmək hüququna malik olmalıdır. Bu hüquq formal deyil, real və effektiv mexanizm kimi qurulmalıdır [11; 12; 15].

Azərbaycanda avtomatlaşdırılmış qərarvermənin praktik tətbiqi: mövcud sistemlər və hüquqi problemlər

Rəqəmsal idarəetmənin nəzəri çərçivəsi yalnız normativ aktların təhlili ilə məhdudlaşmamalı, həm də dövlət orqanlarının faktiki olaraq istifadə etdiyi avtomatlaşdırılmış sistemlərin praktik fəaliyyətini əhatə etməlidir. Azərbaycan Respublikasında son illərdə bir sıra dövlət orqanları informasiya sistemləri vasitəsilə avtomatlaşdırılmış qərarvermə mexanizmlərini tətbiq etməyə başlamışdır. Bu sistemlər effektivlik və şəffaflıq baxımından müsbət nəticələr versə də, hüquqi çərçivənin yetərsizliyi bir sıra problemlər yaradır. Aşağıda ölkədə fəaliyyət göstərən əsas avtomatlaşdırılmış qərarvermə sistemləri və onların hüquqi problemləri təhlil olunur.

Dövlət Vergi Xidmətinin avtomatlaşdırılmış risk qiymətləndirmə sistemi

Dövlət Vergi Xidməti (DVX) vergi ödəyicilərinin risk səviyyəsinin müəyyən edilməsi məqsədilə avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərindən geniş istifadə edir. Bu sistemlər vergi ödəyicilərinin maliyyə əməliyyatları, bank hesabları, daşınar və daşınmaz əmlakı, əmək müqavilələri və digər məlumatları emal edərək hər bir vergi ödəyicisi üzrə risk profili formalaşdırır. Risk profili yüksək qiymətləndirilən vergi ödəyiciləri avtomatik olaraq kameral və səyyar vergi yoxlamalarına cəlb edilə bilər.

Hüquqi problemlər:

Birinci problem risk meyarlarının şəffaflığının olmamasıdır. Vergi Məcəlləsində vergi yoxlamalarına cəlb etmə meyarları ümumi şəkildə nəzərdə tutulsa da, avtomatlaşdırılmış risk qiymətləndirmə sisteminin konkret alqoritmləri, istifadə olunan məlumat mənbələri və hesablama üsulları ictimaiyyətə və vergi ödəyicilərinə açıq deyil. Bu, "qara qutu" effekti yaradır və vergi ödəyicisinin müdafiə hüququnu çətinləşdirir.

İkinci problem avtomatlaşdırılmış risk qiymətləndirməsinin hüquqi nəticələr doğurmasıdır. Risk profili yüksək olan vergi ödəyicisinin avtomatik olaraq yoxlamaya cəlb edilməsi inzibati icraatın başlanması ilə nəticələnir. Lakin "İnzibati icraat haqqında" Qanunun tələblərinə görə, inzibati icraata başlanması üçün müəyyən faktların mövcudluğu zəruridir. Alqoritmin hesablama nəticəsi müstəqil fakt hesab edilə bilmirmi, yoxsa yalnız ilkin ehtimal yaradır mı? Bu sual hüquqi baxımdan cavabsız qalır.

Üçüncü problem məlumatların dəqiqliyi və aktuallığı ilə bağlıdır. Risk qiymətləndirmə sistemi müxtəlif dövlət informasiya ehtiyatlarından (Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi, Dövlət Statistika Komitəsi, banklar və s.) məlumatları əldə edir. Əgər hər hansı məlumat bazasında səhv,

köhnəlmiş və ya natamam məlumat varsa, vergi ödəyicisi səbəbsiz olaraq yüksək risk qrupuna daxil edilə bilər. "Fərdi məlumatlar haqqında" Qanunun 12-ci maddəsinə görə, məlumat subyektinin məlumatların düzəldilməsini tələb etmək hüququ var, lakin bu hüququn avtomatlaşdırılmış risk qiymətləndirmə sistemi kontekstində necə təmin edildiyi aydın deyil.

Dördüncü problem şikayət və məhkəmə nəzarəti mexanizminin zəifliyidir. Vergi ödəyicisi risk profilinə əsasən yoxlamaya cəlb edildikdə, bu qərarın hansı məlumatlara və hansı normativ əsaslara əsaslandığını bilmir. İnzibati və məhkəmə qaydasında şikayət vermək üçün konkret faktlar və hüquqi əsaslar lazımdır. Alqoritmin "daxili məntiqi" açıqlanmadıqda, vergi ödəyicisi effektiv müdafiə hüququndan məhrum olur.

Təkliflər:

- Vergi Məcəlləsinə və "İnzibati icraat haqqında" Qanuna avtomatlaşdırılmış risk qiymətləndirməsinin hüquqi statusunu müəyyənləşdirən müddəalar əlavə edilməlidir.
- Risk meyarlarının və istifadə olunan məlumat mənbələrinin minimal siyahısı ictimaiyyətə açıqlanmalıdır.
- Vergi ödəyicisinə risk profilinə dair məlumat verilməli və profilin düzəldilməsi üçün prosedur təmin edilməlidir.
- Yüksək risk profilinə əsasən yoxlamaya cəlb etmə qərarına insan tərəfindən yenidən baxılması mexanizmi tətbiq edilməlidir.

"ASAN xidmət" çərçivəsində avtomatlaşdırılmış arayışların və xidmətlərin verilməsi

"ASAN xidmət" mərkəzləri və "ASAN Login" sistemi çərçivəsində vətəndaşlara elektron arayışların, təsdiqedicə sənədlərin və müəyyən dövlət xidmətlərinin avtomatlaşdırılmış şəkildə verilməsi həyata keçirilir. Məsələn, cinayət rekordu haqqında arayış, məşğulluq statusu haqqında arayış, əmlak haqqında çıxarış və digər sənədlər informasiya sistemləri arasında avtomatik məlumat mübadiləsi əsasında formalaşdırılır. Vətəndaşın müraciəti sistemə daxil olduqda, müvafiq dövlət informasiya ehtiyatlarından məlumatlar avtomatik çəkilir və arayış formalaşdırılır.

Hüquqi problemlər:

Birinci problem avtomatlaşdırılmış arayışın hüquqi mahiyyətinin müəyyən edilməməsidir. Əgər arayışda vətəndaşın cinayət rekordu, əmlakı və ya digər hüquqi vəziyyəti haqqında məlumat səhv əks olunursa, bu sənədin hüquqi nəticələri nədir? Vətəndaş bu sənəd əsasında hansı hüquqlardan məhrum olur və ya hansı imtiyazlardan istifadə edə bilmir? Bu sualların cavabı qanunvericilikdə aydın şəkildə təsbit olunmayıb.

İkinci problem məlumatların integrasiyası zamanı yaranan texniki səhvlərin hüquqi məsuliyyəti məsələsidir. Məsələn, vətəndaşın əvvəlki cinayət rekordu sistemdə avtomatik olaraq silinməmiş qala bilər və ya əmlakın yeni sahibi məlumat bazasında vaxtında əks olunmaya bilər. Belə səhvlər vətəndaşın hüquqlarına ciddi şəkildə təsir göstərə bilər. Lakin bu səhvlərə görə məsuliyyət "ASAN xidmət"-in, məlumat bazasını aparan orqanın, yoxsa texniki operatorun üzərində qalır?

Üçüncü problem avtomatlaşdırılmış arayışların məhkəmə prosedurlarında sübut dəyərinin müəyyən edilməməsidir. Məhkəmə prosesində elektron arayışın etibarlılığı, onun formalaşdırılması prosesində insan nəzarətinin olub-olmaması və texniki səhvlərin ehtimalı məsələləri hüquqi baxımdan tənzimlənməyib. "Elektron imza və elektron sənəd haqqında" Qanun elektron sənədlərin hüquqi statusunu müəyyənləşdirsə də, avtomatlaşdırılmış şəkildə formalaşdırılan arayışların xüsusiyyətləri nəzərə alınmayıb.

Dördüncü problem alternativ kanalların mövcudluğudur. Bütün vətəndaşların "ASAN Login" sisteminə çıxışı və ya rəqəmsal savadlılığı eyni səviyyədə deyil. Avtomatlaşdırılmış xidmətlər yalnız elektron kanallarla təqdim edildikdə, bəzi vətəndaşlar faktiki olaraq xidmətlərdən istifadə edə bilmirlər. Bu, bərabərlik prinsipinə ziddir.

Təkliflər:

- Avtomatlaşdırılmış arayışların hüquqi statusunu və məsuliyyətini müəyyənləşdirən xüsusi normativ akt qəbul edilməlidir.
- Arayışların formalaşdırılması prosesində istifadə olunan məlumat mənbələri və alqoritmlər şəffaf olmalıdır.
- Texniki səhvlərə görə müraciət və düzəliş proseduru sadələşdirilməli, vətəndaşın məlumatların düzəldilməsi hüququ effektiv təmin edilməlidir.
- Elektron xidmətlərlə yanaşı, ənənəvi (kağız əsaslı) müraciət kanalları saxlanılmalıdır.

Sosial müavinətlərin və təminatların avtomatlaşdırılmış təyinatı

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (ƏƏSMN) çərçivəsində müəyyən sosial ödənişlərin və müavinətlərin təyinatı avtomatlaşdırılmış informasiya sistemləri vasitəsilə həyata keçirilir. Məsələn, uşaq pulunun, müəyyən kateqoriyalardan olan şəxslərə sosial yardımın və ya pensiya təyinatının ilkin mərhələsində avtomatlaşdırılmış məlumat yoxlaması aparılır. Vətəndaşın müraciəti sistemə daxil olduqda, onun ailə tərkibi, gəliri, mülkiyyəti və digər sosial-iqtisadi göstəriciləri müxtəlif dövlət informasiya ehtiyatlarından avtomatik yoxlanılır və müəyyən meyarlara uyğun gəldikdə ödənişin təyinatına dair ilkin qərar formalaşdırılır.

Hüquqi problemlər:

Birinci problem avtomatlaşdırılmış qərarın sosial hüquqlara təsirinin ciddiliyidir. Sosial müavinət və ya yardım şəxsin minimum yaşayış səviyyəsinin təmin edilməsi, uşaqların qayğısı və digər fundamental sosial hüquqlarla bağlıdır. Avtomatlaşdırılmış sistem səhv məlumat əsasında müraciəti rədd etdikdə, bu, şəxsin və ailəsinin həyat şəraitinə birbaşa mənfi təsir göstərir. Belə hallarda insan nəzarətinin olmaması ciddi humanitar və hüquqi problemlər yaradır.

İkinci problem məlumatların çeşidliliyi və etibarlılığı ilə bağlıdır. Sosial müavinətin təyinatı üçün istifadə olunan məlumatlar müxtəlif mənbələrdən (Dövlət Statistika Komitəsi, Dövlət Miqrasiya Xidməti, banklar, yerli icra hakimiyyətləri və s.) toplanır. Bu məlumatların bir-biri ilə uyğunluğu, aktuallığı və dəqiqliyi həmişə təmin olunmur. Məsələn, şəxsin faktiki yaşayış yeri qeydiyyatdan fərqli ola bilər, gəliri rəsmi olaraq tam əks olunmaya bilər və ya ailə tərkibindəki dəyişikliklər vaxtında sistemə daxil edilməyə bilər.

Üçüncü problem avtomatlaşdırılmış rədd qərarının əsaslandırılması və şikayət prosedurunun zəifliyidir. Vətəndaş sosial yardım müraciəti rədd edildikdə, bu qərarın hansı konkret məlumatlara və meyarlara əsaslandığını tez-tez anlamır. "İnzibati icraat haqqında" Qanunun tələblərinə uyğun olaraq, inzibati aktın əsaslandırılması mütləqdir. Lakin avtomatlaşdırılmış rədd qərarında əsaslandırma ümumi və texniki xarakter daşıyır: "məlumat bazasında uyğunsuzluq aşkarlanmışdır" və ya "meyarlara uyğun gəlmir". Bu, vətəndaşın hüquqi müdafiə imkanlarını məhdudlaşdırır.

Dördüncü problem alqoritmik qərəz riskidir. Əgər sosial müavinətin təyinatı üçün istifadə olunan tarixi məlumatlarda müəyyən sosial-iqtisadi qruplar (məsələn, qaçqınlar, əlilliyi olan şəxslər, çoxuşaqlı ailələr) ilə bağlı sistemli səhvlər və ya çatışmazlıqlar varsa, avtomatlaşdırılmış sistem bu qruplara qarşı faktiki diskriminasiya yarada bilər. Bu, Konstitusiyanın 25-ci maddəsində təsbit olunan bərabərlik prinsipinə ziddir.

Təkliflər:

• Sosial müavinət və yardımların avtomatlaşdırılmış təyinatı üçün xüsusi hüquqi çərçivə yaradılmalıdır.

• Avtomatlaşdırılmış rədd qərarlarına məcburi insan nəzarəti tətbiq edilməlidir — xüsusilə sosial təminat sahəsində "human-in-the-loop" modeli tətbiq olunmalıdır.

• Vətəndaşa qərarın hüquqi və faktiki əsaslarının tam və anlaşıqlı izahı verilməlidir.

• Sosial müavinət sistemləri üçün alqoritmik audit mexanizmi yaradılmalı, sistemli qərəz riskləri əvvəlcədən qiymətləndirilməlidir.

Digər avtomatlaşdırılmış sistemlər və ümumiləşdirilmiş problemlər

Yuxarıda təhlil olunanlardan əlavə, Azərbaycan Respublikasında avtomatlaşdırılmış qərarvermə sistemləri Gömrük Komitəsində (risklərin idarə edilməsi), Dövlət Gömrük Komitəsində (malların bəyan edilməsi və yoxlanılması), Dövlət Miqrasiya Xidmətində (viza və yaşayış icazələrinin qiymətləndirilməsi) və digər orqanlarda da tətbiq edilir. Bu sistemlərin hamısında ümumi hüquqi problemlər müşahidə olunur:

1. **Hüquqi çərçivənin yetərsizliyi:** Avtomatlaşdırılmış qərarvermənin hüquqi statusu, əsaslandırılması, şikayət və məhkəmə nəzarəti mexanizmləri qanunvericilikdə tam təsbit olunmayıb.

2. **Şəffaflığın olmaması:** Alqoritmlər, istifadə olunan məlumat mənbələri və hesablama meyarları ictimaiyyətə və hüquq subyektlərinə açıq deyil.

3. **Məsuliyyətin müəyyən edilməməsi:** Texniki səhv və ya qərəzli nəticə yarandıqda məsuliyyət dövlət orqanının, proqram təminatını hazırlayan şirkətin, yoxsa texniki operatorun üzərində qalır?

4. **İnsan nəzarətinin zəifliyi:** Avtomatlaşdırılmış qərarların insan tərəfindən yenidən qiymətləndirilməsi mexanizmi formal xarakter daşıyır və ya tamamilə mövcud deyil.

5. **Məlumatların keyfiyyəti:** Müxtəlif informasiya sistemlərindən toplanan məlumatların dəqiqliyi, aktuallığı və tutarlılığı təmin olunmur.

Bu problemlərin həlli yalnız texniki deyil, həm də institusional və normativ xarakter daşıyır.

Etik problemlər

Avtomatlaşdırılmış qərarvermənin hüquqi problemləri ilə yanaşı, ciddi etik problemləri də mövcuddur. Birinci problem alqoritmik qərəzdir. Alqoritm neytral texniki vasitə kimi təqdim olunsada, onun istifadə etdiyi məlumatlar, proqramlaşdırma məntiqi və tətbiq edilən meyarlar qərəzli nəticələr doğura bilər. Əgər sistem tarixi məlumatlarda mövcud olan sosial və iqtisadi bərabərsizlikləri əsas götürürsə, həmin bərabərsizliklər avtomatlaşdırılmış qərarlarda təkrar istehsal oluna bilər [9; 10].

İkinci problem izaholunmazlıqdır. Vətəndaş qərarın səbəbini anlamırsa, onun hüquqi müdafiə imkanı zəifləyir. Qərarın izahı texniki deyil, hüquqi və praktiki baxımdan anlaşılan formada təqdim edilməlidir. İdarəetmə sisteminin mürəkkəbliyi inzibati orqanın əsaslandırma vəzifəsini aradan qaldırmamalıdır [11; 12].

Üçüncü problem məsuliyyətin yayılmasıdır. Avtomatlaşdırılmış qərar bir neçə subyektin iştirakı ilə formalaşa bilər: proqram təminatını hazırlayan şirkət, məlumat bazasını idarə edən qurum, sistemi tətbiq edən dövlət orqanı və qərarın nəticəsini icra edən inzibati struktur. Lakin vətəndaş baxımından məsuliyyət aydın olmalıdır. Hüquqi nəticə doğuran qərara görə əsas məsuliyyət səlahiyyətli dövlət orqanının üzərində qalmalıdır [8; 13].

Dördüncü problem rəqəmsal bərabərsizlikdir. Bütün vətəndaşların internetə çıxışı, rəqəmsal savadlılığı və elektron xidmətlərdən istifadə imkanları eyni deyil. Dövlət xidmətləri tam rəqəmsal mühitə keçirildikdə alternativ müraciət kanalları saxlanılmazsa, müəyyən sosial qruplar faktiki olaraq xidmətlərdən kənarda qala bilər. Buna görə rəqəmsallaşma vətəndaş üçün əlavə imkan yaratmalı, onu hüquqi münasibətlərdə daha zəif vəziyyətə salmamalıdır [8; 9].

Azərbaycan üçün hüquqi və institusional təkliflər

Azərbaycan Respublikasında avtomatlaşdırılmış qərarvermə ilə bağlı xüsusi hüquqi çərçivənin formalaşdırılması məqsədəuyğundur. İlk növbədə, “avtomatlaşdırılmış inzibati qərar” anlayışı qanunvericilikdə müəyyən edilməlidir. Bu anlayış şəxsin hüquq və vəzifələrinə təsir edən, informasiya sistemi və ya alqoritmik mexanizm vasitəsilə formalaşdırılan inzibati nəticələri əhatə etməlidir.

İkincisi, vətəndaşın avtomatlaşdırılmış qərar barədə məlumatlandırılmaq hüququ tanınmalıdır. Şəxs bilməlidir ki, onun müraciəti və ya hüquqi vəziyyəti insan tərəfindən deyil, avtomatlaşdırılmış sistem vasitəsilə qiymətləndirilmişdir. Bu məlumat hüquqi müdafiənin ilkin şərtidir.

Üçüncüsü, avtomatlaşdırılmış qərarlar üzrə əsaslandırma tələbi qanunvericilikdə dəqiqləşdirilməlidir. Qərarın hüquqi əsası, istifadə edilən əsas məlumat mənbələri və tətbiq olunan meyarlar vətəndaşa aydın şəkildə bildirilməlidir. Bu, həm inzibati şikayət, həm də məhkəmə nəzarəti üçün vacibdir.

Dördüncüsü, insan tərəfindən yenidən baxılma hüququ təmin edilməlidir. Avtomatik qərarla razılaşmayan şəxs həmin qərarın səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən təkrar qiymətləndirilməsini tələb edə bilməlidir. Xüsusilə sosial təminat, vergi, inzibati məsuliyyət, təhsil, səhiyyə və mülkiyyət hüququna təsir edən qərarlarda bu mexanizm məcburi olmalıdır.

Beşincisi, yüksək riskli avtomatlaşdırılmış sistemlər üzrə alqoritmik audit mexanizmi yaradılmalıdır. Audit sistemin qanuniliyini, qərəzsizliyini, məlumat təhlükəsizliyini, izah edilə bilməsini və insan hüquqlarına təsirini qiymətləndirməlidir [8; 15].

Altıncısı, fərdi məlumatların emalı üzrə təsir qiymətləndirilməsi tətbiq olunmalıdır. Yeni avtomatlaşdırılmış qərarvermə sistemi istifadəyə verilməzdən əvvəl onun şəxsi həyata, fərdi məlumatların təhlükəsizliyinə, bərabərlik prinsipinə və hüquqi müdafiə imkanlarına təsiri əvvəlcədən qiymətləndirilməlidir [3; 12; 15].

Nəticə

Rəqəmsal idarəetmədə qərarların avtomatlaşdırılması Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi üçün mühüm imkanlar yaradır. Bu proses dövlət xidmətlərinin sürətləndirilməsi, şəffaflığın artırılması, korrupsiya risklərinin azaldılması və vətəndaş-məmur münasibətlərinin daha səmərəli qurulması baxımından müsbət nəticələr verə bilər. Lakin avtomatlaşdırma hüquqi dövlət prinsiplərinin, insan hüquqlarının və inzibati ədalətin yerini tutmamalıdır.

Əsas prinsip ondan ibarət olmalıdır ki, alqoritm qərarverməyə kömək edə bilər, lakin hüquqi məsuliyyət dövlət orqanının üzərindən götürülə bilməz. Vətəndaş üçün qərarın kim tərəfindən, hansı əsasla və hansı məlumatlara görə qəbul edildiyi aydın olmalıdır. Avtomatlaşdırılmış qərar şəffaf, əsaslandırılmış, mübahisələndirilə bilən və insan nəzarətinə açıq olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal idarəetmənin gələcək inkişafı avtomatlaşdırılmış inzibati qərarların hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsini, alqoritmik şəffaflıq və audit mexaniz-

mlərinin yaradılmasını, fərdi məlumatların qorunmasını və insan tərəfindən yenidən baxılma hüququnun təmin edilməsini zəruri edir. Yalnız bu halda rəqəmsal idarəetmə texnoloji səmərəliliklə konstitusion hüquqlar arasında tarazlıq yarada və insan mərkəzli rəqəmsal dövlət modelinin formalaşmasına xidmət edə bilər.

Bibliografiya

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/897>.
2. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/11254>.
3. “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/19675>.
4. “Elektron hökumət” portalı haqqında Əsasnamə. [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/25215>.
5. Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi haqqında Əsasnamə. [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/60355>.
6. Dövlət informasiya ehtiyatları və sistemlərinin formalaşdırılması, aparılması, integrasiyası və arxivləşdirilməsi Qaydaları. [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/40020>.
7. “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/5916>.
8. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, 2019. [Elektron resurs]. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>
9. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, 2021. [Elektron resurs]. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence>
10. Council of Europe, Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law, CETS No. 225, 2024. [Elektron resurs]. URL: <https://rm.coe.int/1680afae3c>
11. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence, Artificial Intelligence Act. [Elektron resurs]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>
12. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016, General Data Protection Regulation. [Elektron resurs]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
13. Yeung, Karen. “Algorithmic regulation: A critical interrogation.” Regulation & Governance, 2018.
14. Wachter, Sandra; Mittelstadt, Brent; Floridi, Luciano. “Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation.” International Data Privacy Law, Vol. 7, No. 2, 2017, pp. 76–99. doi:10.1093/idpl/ixp005.
15. Tabassi, E. et al. Artificial Intelligence Risk Management Framework, AI RMF 1.0, NIST AI 100-1, 2023.

Məqalə daxil olmuşdur: 05 may 2026-cı il

Çapa qəbul edilmişdir: 21 may 2026-cı il

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.83.11-21

UDC: 342

Automation of decision-making and reduction of the human factor in digital governance of the Republic of Azerbaijan: legal and ethical problems

Abstract: The article examines the legal and ethical problems of automated decision-making and the reduction of the human factor in the digital governance of the Republic of Azerbaijan. It argues that automated administrative decisions must comply with the principles of the rule of law, personal data protection, transparency, explainability, judicial review and human oversight. The article concludes that it is necessary to define automated administrative decisions in legislation, ensure the right to human review, establish algorithmic audit mechanisms and introduce impact assessment for the processing of personal data.

Keywords: digital governance, automated decision-making, algorithmic governance, human oversight, personal data, administrative proceedings, e-government, legal responsibility.

References

1. Constitution of the Republic of Azerbaijan. Available at: <https://e-qanun.az/framework/897> (in Azerbaijani).
2. Law of the Republic of Azerbaijan “On Administrative Proceedings”. Available at: <https://e-qanun.az/framework/11254> (in Azerbaijani).
3. Law of the Republic of Azerbaijan “On Personal Data”. Available at: <https://e-qanun.az/framework/19675> (in Azerbaijani).
4. Regulations on the “Electronic Government” portal. Available at: <https://e-qanun.az/framework/25215> (in Azerbaijani).
5. Regulations on the Electronic Government Information System. Available at: <https://e-qanun.az/framework/60355> (in Azerbaijani).
6. Rules for the formation, maintenance, integration and archiving of state information resources and systems. Available at: <https://e-qanun.az/framework/40020> (in Azerbaijani).
7. Law of the Republic of Azerbaijan “On electronic signature and electronic document”. Available at: <https://e-qanun.az/framework/5916> (in Azerbaijani).
8. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, 2019. Available at: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>
9. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, 2021. Available at: <https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence>

♦ **Agamaliyev Umman Ilgar** - Doctor of Philosophy in Law, member of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan, teacher of the Law Department of the National Aviation Academy, doctoral student of the National Aviation Academy (Azerbaijan). E-mail: umman.agamali@gmail.com

10. Council of Europe, Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law, CETS No. 225, 2024. Available at: <https://rm.coe.int/1680afae3c>
11. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence. Artificial Intelligence Act. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>
12. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016. General Data Protection Regulation. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
13. Yeung, Karen. "Algorithmic regulation: A critical interrogation." Regulation & Governance, 2018.
14. Wachter, Sandra; Mittelstadt, Brent; Floridi, Luciano. "Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation." International Data Privacy Law, Vol. 7, No. 2, 2017, pp. 76–99. doi:10.1093/idpl/ix005.
15. Tabassi, E. et al. Artificial Intelligence Risk Management Framework, AI RMF 1.0, NIST AI 100-1, 2023.

The article was submitted: 2026 May 05

Accepted for publication: 2026 May 21

Агамалиев У.И.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.83.11-21

УДК: 342

Автоматизация принятия решений и сокращение человеческого фактора в цифровом управлении Азербайджанской Республики: правовые и этические проблемы

Аннотация: Рассматриваются правовые и этические проблемы автоматизации принятия решений и сокращения человеческого фактора в цифровом управлении Азербайджанской Республики. Обосновывается, что автоматизированные административные решения должны соответствовать принципам правового государства, защиты персональных данных, прозрачности, объяснимости, судебного контроля и человеческого надзора. Делается вывод о необходимости законодательного закрепления понятия автоматизированного административного решения, права на пересмотр решения человеком, механизмов алгоритмического аудита и оценки воздействия обработки персональных данных.

Ключевые слова: цифровое управление, автоматизированное решение, алгоритмическое управление, человеческий контроль, персональные данные, административное производство, электронное правительство, юридическая ответственность.

Дата поступления: 05 мая 2026 г.

Дата принятия в печать: 21 мая 2026 г.

♦ Агамалиев Умман Ильгар оглу - доктор философии по праву, член Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики, преподаватель кафедры права Национальной авиационной академии, докторант Национальной авиационной академии (Азербайджан). E-mail: umman.agamali@gmail.com